

СИСТЕМА ПРИНЦИПІВ ФАУНІСТИЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА

Шеховцов В. В.

У статті досліджується система принципів фауністичного законодавства у її співвідношенні з галузевими та міжгалузевими правовими принципами. Здійснюється аналіз чинної системи принципів, передбаченої законами України «Про тваринний світ» та «Про охорону навколишнього природного середовища». Робиться висновок про необхідність удосконалення підходів до формування системи принципів екологічного та фауністичного законодавства та запропоновано їх оновлений перелік.

Ключові слова: фауністичне законодавство, екологічне законодавство, принципи фауністичного законодавства, тваринний світ.

В статье исследуется система принципов фаунистического законодательства в её соотношении с отраслевыми и межотраслевыми правовыми принципами. Осуществляется анализ действующей системы принципов, предусмотренной законами Украины «О животном мире» и «Об охране окружающей природной среды». Делается вывод о необходимости совершенствования подходов к формированию системы принципов экологического и фаунистического законодательства и предложен их обновленный перечень.

Ключевые слова: фаунистическое законодательство, экологическое законодательство, принципы фаунистического законодательства, животный мир.

The article explores the system of the principles of faunistic law in its relation with the sectoral and interbranch legal principles. The current system of principles envisaged by the Laws of Ukraine "On Fauna" and "On Environmental Protection" is analyzed.

It is established that in faunistic law complex legal categories act as general basic ideas, guiding principles, basic rules of behavior, which are decisive in the construction of faunistic relations and their further development, which are called legal principles.

The research shows that the system of principles of faunistic law is the basis for the formation of a set of legal prescriptions inherent in it, and determines the specifics of the legal regulation of a given group of social relations.

The definition of the principles of faunistic law is formulated - these are the fundamental principles, expressed in the law, or which follow from it and form the basis of regulation of faunistic legal relations. Such a definition requires the development of an appropriate system of principles of faunistic law that is consistent with its subject.

In view of this, it is offered a list of them: ensuring biodiversity and sustainable use of wildlife; rational and integrated use of wildlife objects; payment for the special use of wildlife objects; regulation and limitation of hunting and fishing; promoting wildlife conservation activities and wildlife habitat; use of the animal world in ways that do not allow animal cruelty; unrestricted use of wildlife objects; ensure the reproduction of wildlife objects.

It is concluded that the Law of Ukraine "On Fauna" in Art. 9 does not enshrine the principles of faunistic law as such, but has only a list with respect to the latter, which is limited by the basic requirements and principles of the protection, rational use and reproduction of wildlife. It is argued that the princi-

ples of faunistic law must be reflected in this law, as they form the basis and affirm the basic ideas of the whole system of animal law. It is also stated that the improvement of the principles of faunistic law must be complex and naturally integrated with environmental law as a whole.

Key words: faunistic legislation, environmental legislation, principles of faunistic legislation, fauna.

Постановка проблеми та її актуальність. Використання об'єктів тваринного світу підкорено різноманітним законодавчим положенням, які стосуються збалансованого поєднання засад охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу. Ці комплексні правові категорії у фауністичному законодавстві виступають як загальні базові ідеї, керівні начала, основні правила поведінки, що є визначальними в побудові фауністичних правовідносин та їх подальшого розвитку і які прийнято називати правовими принципами.

Нині проблема охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, проблема гарантій прав користувачів об'єктів тваринного світу зберігає свою актуальність та залишається доволі гострою. Гарантувати дотримання цих умов покликана система правових принципів, на якій ґрунтуються фауністичні відносини та які закладають основу їх розвитку. Розріст екологічних інтересів суспільства, посилена увага, яка завжди притаманна фауністичній галузі, зокрема, зумовлює актуальність дослідження принципів фауністичного права, адже саме їх формація впливає на подальший розвиток законодавства про тваринний світ та спрямовує напрями наукової думки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремими аспектами, присвяченими регулюванню фауністичних правовідносин, дослідженнями особливих ознак тваринного світу займалися відомі українські та зарубіжні вчені, такі як: В. Андрейцев, А. Гетьман, І. Каракаш, О. Колбасов, С. Константініді, С. Кравченко, В. Костицький, Н. Малишева, В. Мунтян, І. Перчеклій, В. Попов, С. Разметаєв, П. Тихий, В. Шахов, Ю. Шемшученко, М. Шульга та інші.

Принципи екологічного та певною мірою фауністичного законодавства були предметом досліджень таких науковців, як А. Гетьман, А. Соколова, Г. Анісімова, В. Костицький, А. Риженов та інших представників галузі екологічного права. Однак, аналізуючи спеціалізовану юридичну літературу, можна дійти висновку, що належної уваги вивченню принципів фауністичного законодавства на доктринальному рівні не приділялося. Хоча те значення, яке вони відіграють, напевне, більше характеризує це як прогалину. Дослідження цих категорій є немаловажним як з наукової, так і з практичної позиції, адже й судова практика може використовувати їх як непохитну основу для своїх рішень.

Шеховцов В. В., 2019

А. Соколова на рівні дисертаційного дослідження присвятила принципам флористичного права окремих підрозділ своєї роботи, який було також підкріплено науковою статтею «Визначення системи принципів флористичного права» [11]. Її дослідження має велике значення для систематизації принципів флористичного права, виокремлення їх особливостей та окремих ознак, але знову ж таки воно стосується суміжної сфери екологічних правовідносин відносно фауністичних, що більшою мірою таких досліджень позбавлене.

У науковій статті «Міжгалузеві принципи природно-ресурсного права як правова категорія» [10] А. Риженков розглядає взаємозв'язок галузевих та міжгалузевих принципів екологічного права і серед іншого розглядає й принципи фауністичного права на рівні із земельними, водними, лісовими, гірничими. Науковий доробок А. Риженкова, безумовно, має велике значення, адже показує взаємодію принципів окремих інститутів екологічного права, проте принципи фауністичного права розглядаються ним лише фрагментарно.

Таким чином, зазначене вище зумовлює актуальність тематики цієї наукової статті та створює передумови для подальших досліджень.

Мета статті - на основі дослідження чинної системи принципів, передбаченої законодавством про тваринний світ та їх відповідності принципам екологічного законодавства, виробити оптимальну модель побудови системи принципів фауністичного законодавства.

Виклад основного матеріалу. Базові ідеї формування фауністичного законодавства втілюються у основних вимогах та принципах охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, запропонованих ст. 9 Закону України «Про тваринний світ» [9]. Ця система принципів фауністичного законодавства є основою для формування сукупності властивих їй правових приписів та визначає специфіку правового регулювання такої групи суспільних відносин.

Фауністичні відносини, які виникають з приводу охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, а також під час здійснення будь-якої діяльності, яка може вплинути на середовище існування диких тварин та стан тваринного світу, зумовлюють специфіку цієї підгалузі екологічного права. Як зазначає А. Гетьман: «підгалузі права і правові інститути мають такі свої принципи, які враховують певні специфічні ознаки у регулюванні відповідних видів екологічних відносин» [5, с. 19]. Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] встановлює основні принципи охорони навколишнього природного середовища, що є притаманними для всього пласту екологічних правовідносин. Разом із тим задля дотримання балансу між спеціальними (фауністичними) та загальними принципами екологічного права між ними має існувати наступництво та розумний взаємозв'язок.

Так, розмежування у предметі наведених вище проявів принципів, які зі сторони галузевих стосуються охорони, а зі сторони поресурсових - охорони, раціонального використання і відтворення, демонструє відсутність системності у підходах законодавця.

Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] натепер є базовим нормативно-правовим актом, що слугує основою для побудови всього екологічного законодавства. Однак уже протя-

гом не одного десятиліття йдеться про необхідність розробки і прийняття Екологічного кодексу України. А. Гетьман, зокрема, зауважує, що «методологічним підґрунтям вирішення проблем охорони довкілля, які постають перед державою, є наукове забезпечення реформування екологічного законодавства, пов'язаного із його кодифікацією» [4, с. 3]. В. Костицький говорить про те, що «прийняття цього законопроекту зумовлене потребою у подальшій екологізації господарської діяльності, посиленні впливу державних заходів, спрямованих на забезпечення екологічної безпеки в країні, в тому числі законодавчих, які мають надати екологічній політиці в Україні системного характеру, активізувати діяльність у цій сфері суспільних відносин усіх органів державної влади та органів місцевого самоврядування» [6]. Однак, виокремлюючи місце для правових принципів, учений зазначає, що «такий кодекс міг би у загальній частині містити принципи правової охорони навколишнього природного середовища» [6]. Проте це, по суті, повторює наявний нині підхід, який є виправданим для Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8], адже його предмет якраз і обмежений «охороною», але який не має бути притаманний Екологічному кодексу, що має охоплювати значно ширшу сферу. Більш перспективною видається позиція Г. Анісімової, яка підводить до того, що «у подальшій кодифікації екологічного законодавства (створенні Екологічного кодексу або Кодексу законів про довкілля) з урахуванням природно-правових підходів доцільно законодавчо закріпити статтю «Принципи екологічного законодавства», встановити їх ієрархію, створити підґрунтя для подальшого їх розвитку в поресурсовому законодавстві» [1, с. 487]. Останній підхід є виправданим з позиції додержання системності, порядку побудови всього екологічного законодавства. Крім того, Г. Анісімова, не піддаючи сумнівам доцільність закріплених у ст. 3 Закону України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8] принципів, пропонує значно розширити їх перелік, але уже на рівні Екологічного кодексу України, як принципів екологічного законодавства.

Принципи екологічного законодавства не мають обмежуватися лише засадами охорони навколишнього природного середовища (хоча останні, безумовно, відіграють провідну роль у формуванні сучасного законодавства про тваринний світ). Відсутність нині такої системи галузевих принципів позначається на інших поресурсових нормах, що може призводити до дисбалансу у їх конструкції. Наслідки цього відбиваються, зокрема, у Законі України «Про тваринний світ» [9], в якому не йдеться про принципи фауністичного законодавства, а лише про принципи побудови однієї з його сфер (згадана вище ст. 9).

Разом із тим відношення до необхідності закріплення принципів безпосередньо у законі різне. С. Боголюбов, приміром, робить висновок, що одні вважають наявність принципів у законі його недоліком, багатослівністю, розпливчатістю, а самі принципи називають простими словами, деклараціями, що не несуть навіть смислового навантаження. Інші не згодні з такою думкою: принципи - це основоположні начала, основні положення, підходи до вирішення питання, заходу, змісту, концепції, цілей і його задач [2, с. 58]. «Навіть у науці принципи відіграють величезну роль. На основі принци-

пів йдеться саме про принципові підходи до вирішення будь-яких проблем. Тим більше, будучи закріпленими законом, вони стають «законними», «законодавчими», обов'язковими» [2, с. 58]. Це ті норми-принципи, принципи-ідеї, законодавчі принципи, про які веде мову й Г. Анісімова [1, с. 487].

Погоджуючись із останньою представленою позицією, слід вважати безумовною необхідністю оперування законодавством цими категоріями, адже саме принципи є основними ідеями його побудови та розвитку.

Для досягнення визначеності в дефініціях слід зауважити, що принципи фауністичного законодавства та принципи фауністичного права є категоріями хоча й спорідненими, проте нетотожними. Перші, як уже вище було встановлено, є положеннями, закріпленими у нормативно-правових актах, тоді як другі «являють собою основоположні засади, положення як виражені в нормативно-правових актах, так і виведені зі змісту правових норм, судових рішень, звичаїв чи природно-правової доктрини. Їх формування здійснюється під впливом об'єктивно існуючих суспільних відносин і залежить від потреб суспільства в певний період його розвитку» [1, с. 487]. А отже, дослідження принципів фауністичного законодавства варто здійснювати в рамках положень нормативно-правових актів цієї сфери.

Встановлені вище ознаки, притаманні правовим принципам, принципам екологічного законодавства, дають змогу сформулювати таке визначення: принципи фауністичного законодавства – це основоположні засади, що виражені в законі або впливають із нього і становлять основу регулювання фауністичних правовідносин. Таке визначення потребує розробки відповідної системи принципів фауністичного законодавства, яка б відповідала його предмету. Передумовою їх формування є сукупність правових явищ фауністичного характеру, які по-іншому можна назвати фауністичними факторами впливу на формування однойменних правовідносин.

Чинним Законом України «Про тваринний світ» [9] виділено низку ключових принципів, додержання яких має забезпечуватися під час проведення заходів щодо охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу, а також під час здійснення будь-якої діяльності, яка може вплинути на середовище існування диких тварин та стан тваринного світу:

- збереження умов існування видового і популяційного різноманіття тваринного світу в стані природної волі;
- недопустимість погіршення середовища існування, шляхів міграції та умов розмноження диких тварин;
- збереження цілісності природних угруповань диких тварин;
- додержання науково обґрунтованих нормативів і лімітів використання об'єктів тваринного світу, забезпечення невиснажливого їх використання, а також відтворення;
- раціональне використання корисних властивостей і продуктів життєдіяльності диких тварин;
- платність за спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- регулювання чисельності диких тварин в інтересах охорони здоров'я населення і запобігання заповідянню шкоди довкіллю, господарській та іншій діяльності;
- урахування результатів оцінки впливу на довкілля об'єктів господарської та іншої діяльності, які можуть негативно впливати на стан тваринного світу.

Ці положення є кристалізацією наукової правової думки, проте нестримна динаміка фауністичних правовідносин створює передумови для удосконалення всієї системи принципів фауністичного законодавства, побудова якої мусить мати більш широкую сферу охоплення порівняно з наявною.

На цьому етапі варто вести мову про перегляд ст. 9 Закону України «Про тваринний світ» [9] та корегування її предмета шляхом зміни назви на «Принципи фауністичного законодавства» й розширення її змісту у зв'язку з цим.

Уже наявні розробки [12, с. 67-68; 7, с. 33-34; 10, с. 23-24] у суміжних інституціях, а також місце принципів фауністичного законодавства у системі загально-правових, галузевих та міжгалузевих принципів дають змогу запропонувати такий їх перелік:

- забезпечення біологічного різноманіття і сталого використання об'єктів тваринного світу;
- раціональне і комплексне використання об'єктів тваринного світу;
- платність за спеціальне використання об'єктів тваринного світу;
- нормування і лімітування полювання та рибальства;
- сприяння діяльності, спрямованої на охорону тваринного світу і середовища існування диких тварин;
- користування тваринним світом способами, що не допускають жорстокого поводження з тваринами;
- невиснажливе користування об'єктами тваринного світу;
- забезпечення відтворення об'єктів тваринного світу.

Запропонована система принципів фауністичного законодавства визначає особливості, притаманні самій сфері та не призводить до повторень у правових нормах. А. Риженков підійшов до розгляду проблеми виокремлення принципів поресурсового законодавства з позиції розмежування принципів на галузеві та міжгалузеві, що дало змогу досягти між ними логічної послідовності та відсутності зайвого дублювання. До числа міжгалузевих, притаманних фауністичному праву, вчений відносить: збереження генетичного фонду диких тварин та іншого захисту тваринного світу як невід'ємного елемента природного середовища (принцип фауністичного й екологічного права); регулювання використання об'єктів тваринного світу, в тому числі встановлення нормативів в галузі охорони, відтворення і використання об'єктів тваринного світу (фауністичного й екологічного права); охорона рідкісних і зникаючих об'єктів тваринного світу за допомогою ведення Червоної книги (фауністичного та екологічного права); залучення громадян та громадських об'єднань до вирішення завдань у галузі охорони, відтворення та сталого використання об'єктів тваринного світу (фауністичного і конституційного права); платність користування тваринним світом (фауністичного і фінансового права) [10, с. 23-24].

Наведене демонструє невідривний зв'язок окремих галузей права як з екологічним, так і з фауністичним. Не можна оминати увагою і вплив цивільного, господарського, трудового, адміністративного, кримінального та інших галузей права на формування міжгалузевих принципів, пов'язаних із фауністичним. Зокрема, закріплений нині у ст. 9 Закону України «Про тваринний світ» [9] принцип урахування результатів оцінки впливу на довкілля об'єктів господарської та іншої діяльно-

сті, які можуть негативно впливати на стан тваринного світу, прямим чином це демонструє. С. Боголюбов взагалі доходять висновку, що, можливо, «лише сімейне право не має прямого відношення до регулювання охорони навколишнього середовища: але опосередковано екологічне право «працює» на зміцнення сім'ї, адже її благоденство багато в чому визначається природними умовами життя» [2, с. 12].

Ще одним принципом, який нині відображений у згаданій ст. 9 і який не знайшов місця у запропонованому вище переліку принципів фауністичного законодавства, є принцип регулювання чисельності диких тварин в інтересах охорони здоров'я населення і запобігання заподіяння шкоди довкіллю, господарській та іншій діяльності. На переконання автора, ця діяльність не варта піднесення до рівня принципу. Пояснити це дає змогу приклад популяції вовків, яких у народі називають санітарами лісу. Дослідження Ю. Васідлова, С. Новак, Р. Мислаєк демонструє, як природа може здійснювати саморегуляцію набагато успішніше, ніж за втручання людини. «Вовк, може, навіть ретельніше від інших великих карпатських хижаків (ведмеда й рисі) «відпрацює» свій екологічний титул. Разом із ними він знижує щільність і коригує статево-вікову структуру популяцій оленя і козулі. Вовкові належить 83 відсотки цієї роботи, внаслідок якої копитні не живуть в умовах загушення. Це також оптимізує тиск копитних на лісову флору. Разом ці три ланки - рослини, великі рослиноїдні й хижі ссавці - становлять саморегулювальну й урівноважену основу утворення лісового біоценозу» [3, с. 22]. Вовки навіть не потребують спеціального заселення на окремі території для «виконання своєї функції». Науці відомі випадки, коли вовки допомагають членам своєї зграї заселити сусідню територію: «Батьки спочатку значно розширили власну територію, патрулюючи прилеглі ділянки цілою групою і витісняючи з них чужаків, а згодом повернулися на свої старі простори, залишивши на здобутій площі молоду пару, яка вже в наступному сезоні привела щенят» [3, с. 14].

Ці приклади не є єдиними, і прояви такої саморегуляції відбуваються по всьому світу, що демонструє часту «зайвість» намагань людини впливати на природні процеси. Навпаки, організоване винищення вовків за сприяння держави, відсутність правових обмежень щодо вилучення цього виду в майбутньому може призвести лише до необхідності для держави штучно збільшувати їх чисельність для впливу на лісову рослинність. А це знову ж таки додаткові видатки, які нині обтяжують не одну економіку світу.

Можливо, вести мову про необхідність закріплення принципу саморегуляції тваринного світу і є завчасним, однак існування принципу штучного регулювання чисельності диких тварин в інтересах охорони здоров'я населення і запобігання заподіяння шкоди довкіллю, господарській та іншій діяльності видається недоцільним.

Висновки. Проведене дослідження системи принципів фауністичного законодавства дало змогу виявити недоліки у їх структурі, певну невідповідність галузевим принципам, відображеним у Законі України «Про охорону навколишнього природного середовища» [8]. Поресурсовий нормативно-правовий акт - Закон України «Про тваринний світ» [9], у ст. 9 не закріплює принципи фауністичного законодавства як такі, а має відносно останніх лише перелік, який обмежений основними вимогами

та принципами охорони, раціонального використання і відтворення тваринного світу. Безумовно, принципи фауністичного законодавства обов'язково мають бути відображені у цьому законі, адже саме вони становлять основу та утверджують базові ідеї всієї системи законодавства про тваринний світ. Більше того, удосконалення принципів фауністичного законодавства мусить мати комплексний характер та бути природним чином пов'язаним із екологічним законодавством у цілому. Натепер розробка та прийняття Екологічного кодексу України разом із закріпленими в ньому принципами екологічного законодавства є нагальною вимогою сучасної української правової доктрини та практики. Дотримання цієї систематики у підходах до побудови національного законодавства дасть змогу створити міцний плацдарм не лише для здійснення правильних підходів до формування базових ідей його побудови, а й до посилення позицій з їх дотримання учасниками екологічних правовідносин.

Література

1. Анісімова Г.В. Принципи екологічного права: поняття та види. *Правова доктрина - основа формування правової системи держави* : матер. міжнар. наук.-практ. конф., присвяч. 20-річчю НАПРН України та обговоренню п'ятитом. моногр. «Правова доктрина України», Харків, 20-21 листоп. 2013 р. Нац. акад. прав. наук України. Харків, 2013. С. 485-488.
2. Боголюбов С.А. Экологическое право : учебник для вузов. Москва : Издательская группа НОРМА-ИНФРА. 1999. 448 с.
3. Васідлов Ю., Новак С., Мислаєк Р. Вовк у Карпатах. Івано-Франківськ : Сіверсія, 2001. 72 с.
4. Гетьман А.П. Кодифікація екологічного законодавства в контексті конституційної реформи. *Екологічне право України. Наук.-практ. журнал.* № 1-2, 2016. С. 3-5.
5. Екологічне право України : підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / В.К. Попов, А.П. Гетьман, С.В. Разметаєв та ін.; за ред.: В.К. Попова, А.П. Гетьман; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. Харків : Право, 2001. 480 с.
6. Костицький В.В. Принципи екологічного права як методологічні засади кодифікації екологічного законодавства. URL: <http://www.kostytsky.com.ua/upload/doc/ekpr.pdf> (дата звернення: 10.08.2019)
7. Мухитдинов Н. Избранные труды. В 9 т. Т. 3 : Горное право Республики Казахстан. 2-е изд., доп. Алматы : Нурай Принт Сервис. 2011. 300 с.
8. Про охорону навколишнього природного середовища : Закон України від 25.06.1991 р. № 1264-XII. *Голос України.* 24 лип. 1991.
9. Про тваринний світ : Закон України від 13.12.2001 № 2894-III. *Голос України.* 2002. 16 січ. № 9.
10. Рыженков А.Я. Межотраслевые принципы природно-ресурсного права как правовая категория. *Вестн. Волгogr. гос. ун-та. Сер. 5 Юриспруд.* 2014. № 4 (25). С. 19-27.
11. Соколова А. . Визначення системи принципів флористичного права. *Проблеми законності.* Харків, 2012. Вип. 118. С. 86-94.
12. Соколова А.К. Флористичне право України: проблеми формування та розвитку : монографія. Харків : Право. 2009. 288 с.

Шеховцов В. В.,
кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри екологічного права
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого